

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

Проаналізовано сучасні особливості діяльності вітчизняних селянських домашніх господарств та запропоновано методи оцінки її ефективності.

Ключові слова: селянське домашнє господарство, методика оцінки, інформаційне суспільство.

Сучасний етап інституційних трансформацій у вітчизняній аграрній сфері відкриває широкі перспективи для розвитку дрібнотоварного сектору виробництва. Для моделі постіндустріального інформаційного суспільства, яка формується в усіх секторах національної економіки, характерні посилення сегментації підприємницького співтовариства, поява можливостей для реалізації потенціалу суб'єктами малого підприємництва, що мають високу мобільність. У зв'язку з цим приватні підприємці й селянські домогосподарства можуть ефективніше використовувати власні переваги у конкуренції за споживача.

Зважаючи на збільшення рівня платоспроможного попиту населення на екологічно чисту продукцію, можна прогнозувати якісне зростання підприємницької активності в цих категоріях, оскільки саме вони, зокрема селянські домогосподарства, сьогодні найбільшою мірою формують обсяг валового збору овочів і фруктів у рамках вітчизняного аграрного виробництва.

Слід зазначити, що внаслідок специфічного характеру економічної діяльності селянські домогосподарства тривалий період не розглядалися як повноцінна складова товарного сільськогосподарського виробництва, оскільки вважалося, що виробництво такого типу має допоміжний характер, заповнюючи незначний дефіцит продуктів харчування, й оптимізує використання робочої сили членів господарств.

Проте в сучасних умовах, коли внаслідок перетворення системи господарських відносин між власниками матеріальних і трудових ресурсів у сфері аграрного виробництва трансформувалася система пріоритетів у діяльності сільськогосподарських виробників, значення селянських домогосподарств зростає. Виробнича діяльність більшості сільгосп-підприємств не пов'язана з вирощуванням плодоовочевої продукції, і ця ситуація триватиме ще довго. Такий стан зумовлений занепадом великої кількості переробних підприємств, що призвело до зниження попиту на плодоовочеву сировину. До того ж сучасні технології виробництва консервованої продукції значною мірою базуються на використанні синтетичних додатків. Попит населення на свіжу продукцію задовольняється лише представниками малого підприємництва. У цьому аспекті їх роль у подальшому розвитку вітчизняного аграрного сектору потребує ретельного вивчення.

Питання нинішнього стану селянських домогосподарств або господарств населення розглядалися в дослідженнях В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука, Т. Шаніна, О. В. Чайнова та ін. Проте, на нашу думку, недостатньо глибоко були досліджені шляхи адаптації дрібнотоварного сектору до сучасних економічних умов. Багато в чому це стало наслідком використання наявних методологічних підходів до оцінки діяльності цієї категорії господарств, які не відображають всього спектра їх специфічних характеристик.

Метою статті є вивчення особливостей і аналіз подальших перспектив розвитку селянських домогосподарств, а також обґрунтування нових підходів до оцінки рівня ефективності їх діяльності.

Найточніше сутнісний характер цього суб'єкта аграрного підприємництва було вивчено в працях А. В. Чайнова, який ввів у обіг термін "сімейно-трудове господарство" як базову господарську одиницю в масштабі села, а також виокремив основні відмінності сімейно-трудового господарства від класичної фірми, а саме:

- використання власної праці у виробничій діяльності;
- біологічний характер розвитку;
- трудоспоживчий баланс як основний критерій оцінки.

Головними обмежувачами у розширенні господарської діяльності для селян свого часу були нестача оборотних коштів, монопольний диктат місцевих крамарів, а також відсут-

ність професійних навичок, необхідних для організації конкурентоспроможного виробництва. Як один із шляхів вирішення цього комплексу проблем А. В. Чайнов пропонував створення системи виробничих і обслуговуючих кооперативів на базі селянських господарств.

У сучасних умовах стан справ дещо змінився: відбулася диференціація сегментів продовольчого ринку відповідно до виробничо-господарських типів сільгоспвиробників, які займаються вирощуванням сільськогосподарської продукції. Ще однією відмінністю сучасних селянських домогосподарств став факт отримання більшістю з них фіксованого натурального або грошового доходу (пенсійні виплати, нарахування на пай тощо).

Виокремимо такі характерні риси сучасних селянських домогосподарств:

- 1) трудоспоживчий характер виробництва. Обсяг виробництва за низкою культур обмежений продовольчими потребами членів домогосподарств;
- 2) допоміжний характер господарської діяльності. Обсяг грошових надходжень повинен покривати дефіцит власних коштів;
- 3) нестача джерел кредитування і низька інвестиційна привабливість галузі. Необхідність забезпечення гарантованих грошових надходжень від господарської діяльності, обов'язкова участь декількох галузей. У результаті еволюційних трансформацій макроекономічного середовища аграрний сектор також став об'єктом для інвестицій, проте селянські домогосподарства менш кредитоспроможні, ніж сільськогосподарські підприємства, бо не мають відповідної матеріальної бази;
- 4) відсутність найманої робочої сили на постійній основі. Як результат – обмеження обсягів виробництва відповідно до сумарних можливостей витрат праці;
- 5) модель “основної рівноваги”, у зв'язку з чим підвищення продуктивності праці призводить до скорочення обсягу трудових витрат.

Як бачимо, діяльність більшості селянських домогосподарств адекватно оцінити неможливо, використовуючи традиційні показники економічної ефективності (прибуток, рентабельність тощо). Функціонування такого типу підприємництва спрямоване не на максимізацію доходу, а на задоволення власних потреб і підпорядковане не стільки економічним, скільки біологічним і соціальним законам, що визначають спектр потреб і їх еволюційну динаміку. Як наслідок, для оцінки ефективності діяльності селянських домогосподарств пропонуємо використовувати таку методіку.

Методологічною основою є балансний метод, застосовуючи який, прирівнюються прибуткова й витратна частини бюджету селянського домогосподарства:

$$\text{Сумарний дохід} = A_1 + A_2 + A_3 + Z,$$

де A_1 – обсяг виробленої продукції для споживчих цілей; A_2 – обсяг реалізованої продукції; A_3 – інші доходи; Z – залишки минулих років.

$$\text{Сумарні витрати} = Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 + Z_5 + Z_6,$$

де Z_1 – обсяг спожитої продукції; Z_2 – витрати на виробництво; Z_3 – особисті податки; Z_4 – обсяг втрат; Z_5 – інші споживчі витрати; Z_6 – запаси.

З метою забезпечення зіставності прибуткової та витратної частин доцільно натуральні надходження, витрати і втрати переводити в грошовий еквівалент, зважаючи на середні ринкові ціни в конкретний період. Ця методика відображає особливості здійснення економічної діяльності селянськими домогосподарствами, метою якої є задоволення всього спектра потреб, частково за рахунок вироблюваної продукції.

Селянські домогосподарства, на відміну від класичної фірми, можуть існувати в умовах збитковості достатньо тривалий період, скорочуючи обсяги особистих витрат, а також активізуючи трудову діяльність на власній земельній ділянці. Крім того, значна частина селян, через вік або причини особистого характеру, свідомо обмежують коло своїх потреб, знижуючи рівень підприємницької активності. Автором пропонується така диференціація селянських домогосподарств з огляду на їх соціально-економічний стан.

1. Господарства з високим рівнем доходів. Сумарний обсяг надходжень перевищує вартість споживчої корзини. До цієї категорії належать особи, що мають додатковий грошовий дохід вище середніх показників пенсійних виплат, виплат на паї і т. ін. Також до неї входять селяни, що активно займаються підприємницькою діяльністю, яка приносить значний до-

хід, проте не оформляють статус підприємця. Особливістю категорії є кратне перевищення прибуткової частини бюджету над сумою споживчих витрат.

2. Господарства із середнім рівнем доходів. Ця група включає найманих робітників, а також працездатних осіб пенсійного віку, що проживають у сільській місцевості. Загальний обсяг натуральних і грошових надходжень цієї категорії перебуває в межах споживчого кошика і прожиткового мінімуму.

3. Господарства з доходом нижче середнього рівня. До цієї категорії належать особи, які втратили працездатність і отримують незначний грошовий дохід, а також представники люмпенізованого селянства, які в результаті деградації не мають постійної роботи, а існують за рахунок тимчасових заробітків. Особливістю категорії є те, що її представники не впливають на обсяг сукупної пропозиції сільськогосподарської продукції, оскільки самі споживають велику частину виробленого.

Використовуючи пропоновану методика, отримуємо можливість не тільки визначити реальний рівень економічної ефективності сільгоспвиробництва в селянських домогосподарствах, а й виявити приховані резерви для якісного зростання підприємницької активності в цьому секторі.

Сучасні сімейно-трудові господарства здебільшого зберегли базові характеристики, внаслідок чого їх якісний розвиток, як і раніше, ускладнений. Проте специфіка перебігу економічних процесів в умовах моделі постіндустріального інформаційного суспільства, що формується в масштабах національної економіки, де визначальними складовими ефективного функціонування суб'єктів підприємництва є динамічність і вміння використовувати інформацію як основний вид ресурсів, надає селянським домогосподарствам можливість змінити теперішній стан.

З метою адекватного оцінювання рівня ефективності цього типу аграрного підприємництва може використовуватись балансова методика зіставлення доходів і витрат господарств населення, де надходження і витрати виражені в грошовій формі. Пропонована класифікація селянських домогосподарств, розроблена на основі аналізу прибуткової і витратної частин бюджету, дає змогу точніше охарактеризувати соціально-економічні процеси в сільській місцевості.

Використані джерела

1. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. – О. : Астропринт, 2006. – 360 с.
2. Биография Теодора Шанина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yabloko.ru/Themes/History/Shanin/shanin_about.html.
3. Шанин Т. Четыре с половиной программы Ленина / Т. Шанин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://strana-oz.ru/?numid=16&article=759>.
4. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство / А. В. Чаянов. – М. : Экономика, 1989. – 492 с. – (Экон. наследие).